

RAQAMLI DAVRDA OAV MANIPULYATSIYASI: IJTIMOYIY TARMOQLAR ORQALI AUDITORIYANI BOSHQARISH USULLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.111>

Yarashova Madina Lutfulla qizi
O'zJOKU

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli davrda ommaviy axborot vositalarining (OAV) manipulyativ ta'siri va ijtimoiy tarmoqlar orqali auditoriyani boshqarish usullari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. OAVning zamonaviy jamiyatdagi o'rni, manipulyatsiya tushunchasining mohiyati hamda uning asosiy shakllari yoritilgan. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda qo'llaniladigan algoritmik boshqaruv, feyk yangiliklar, clickbait va emotsional ta'sir kabi mexanizmlar tahlil qilingan. Maqolada manipulyativ ta'sirlarning jamiyat ongiga salbiy oqibatlari va ularga qarshi kurashish yo'llari ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: axborot oqimi, algoritmlar, auditoriya, emotsional ta'sir, feyk yangiliklar, ijtimoiy tarmoqlar, kommunikatsiya, manipulyatsiya, media savodxonlik, OAV, raqamli davr, clickbait

MEDIA MANIPULATION IN THE DIGITAL ERA: AUDIENCE MANAGEMENT METHODS THROUGH SOCIAL MEDIA

Yarashova Madina Lutfulla qizi
UzUJMC

Abstract: This article provides a scientific analysis of the manipulative influence of mass media (MM) in the digital era and the methods of audience control through social networks. It examines the role of media in modern society, the essence of the concept of manipulation, and its main forms. The study also analyzes mechanisms used in social networks, such as algorithmic control, fake news, clickbait, and emotional influence. Furthermore, the article explores the negative consequences of manipulative effects on public consciousness and possible ways to counteract them.

Keywords: algorithmic control, audience, clickbait, communication, digital era, emotional influence, fake news, information flow, manipulation, media literacy, mass media, social networks

Kirish

XXI asrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ommaviy axborot vositalari (OAV) jamiyat hayotining eng muhim va ajralmas institutlaridan biriga aylandi. Globallashuv jarayonlari, raqamli kommunikatsiya vositalarining kengayishi hamda ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi axborot almashinuvi tezligi va hajmini keskin oshirdi. Bu esa OAVning nafaqat axborot yetkazish, balki jamoatchilik fikrini shakllantirish va ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatishdagi rolini yanada kuchaytirdi.

Zamonaviy raqamli muhitda axborot oqimining ko'payishi bilan bir qatorda, uning sifati, ishonchliligi va ta'sirchanligi masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilayotgan kontent auditoriyaning fikrlash jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatib, uning qarashlari va xulq-atvorini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ushbu jarayonda manipulyatsiya elementlarining kuchayishi axborot muhitining murakkablashuviga olib kelmoqda.

Manipulyatsiya zamonaviy media tizimida shaxs yoki jamiyat ongiga yashirin ta'sir ko'rsatish orqali ularning fikrlash yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat, ayniqsa, raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlarda algoritmik boshqaruv, feyk yangiliklar hamda emotsional kontentlar orqali yanada kuchaymoqda. Natijada auditoriyaning axborotni qabul qilish va tahlil qilish jarayoni murakkablashib bormoqda.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, OAVning manipulyativ ta'siri nafaqat individual darajada, balki butun jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va madaniy rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan, ijtimoiy tarmoqlar orqali auditoriyani boshqarish usullari, ularning mexanizmlari hamda oqibatlarini ilmiy jihatdan o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi - raqamli davrda OAV manipulyatsiyasining mohiyatini ochib berish, ijtimoiy tarmoqlar orqali auditoriyaga ta'sir ko'rsatish usullarini tahlil qilish hamda uning salbiy oqibatlarini yoritishdan iborat

Raqamli davrda OAVning o'rni va manipulyatsiya tushunchasining mohiyati

XXI asrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ommaviy axborot vositalari (OAV) jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylandi. An'anaviy OAV (televideniye, radio, matbuot) bilan bir qatorda, raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlar axborot tarqatishning asosiy manbalaridan biriga aylandi. Bu esa OAVning auditoriyaga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi¹.

Raqamli davrda OAV nafaqat axborot yetkazuvchi vosita, balki jamoatchilik fikrini shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'lmoqda. Axborot

¹ Castells M. The Rise of the Network Society. – Wiley-Blackwell, 2010. – URL: <https://www.wiley.com/en-us/The+Rise+of+the+Network+Society-p-9781405196864> (murojaat sanasi: 23.04.2026).

oqimining tezligi, hajmi va interaktivligi ortgani sari auditoriyaning axborotni qabul qilish xususiyatlari ham o'zgarib bormoqda. Natijada, insonlar ko'pincha qisqa, tezkor va hissiy jihatdan ta'sirchan kontentni afzal ko'rmoqda. Bu holat esa OAV uchun auditoriyani boshqarish va yo'naltirish imkoniyatlarini yanada oshirmoqda.

Raqamli davrda OAV jamiyat ongiga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Axborot oqimining ortishi va media muhitining kengayishi natijasida jamoatchilik fikrini shakllantirish jarayoni yanada murakkablashdi. Xususan, zamonaviy media platformalar orqali insonlarning xulq-atvori va qarashlariga ta'sir o'tkazish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Shu jihatdan OAV ijtimoiy ongni shakllantirish va boshqarishda muhim omil hisoblanadi²

Manipulyatsiya tushunchasi ilmiy adabiyotlarda shaxs yoki guruh ongiga yashirin, bilvosita ta'sir ko'rsatish orqali ularning fikrlashi va xatti-harakatlarini ma'lum yo'nalishga burish jarayoni sifatida talqin etiladi. Manipulyativ ta'sirning asosiy xususiyati shundaki, u ko'pincha ochiq majburlashsiz, ya'ni auditoriya tomonidan sezilmagan holda amalga oshiriladi. Shu jihatdan u propaganda yoki oddiy axborot berishdan farq qiladi.

Zamonaviy OAV manipulyatsiyaning turli shakllaridan foydalanadi. Bunda axborotni tanlab berish, uni ma'lum kontekstda yoritish, hissiy fon yaratish yoki ma'lumotni bo'rttirish kabi usullar keng qo'llaniladi. Ayniqsa, raqamli platformalarda bu jarayon algoritmlar yordamida yanada murakkablashadi va individuallashtiriladi. Ya'ni, har bir foydalanuvchiga uning qiziqishlari, qarashlari va xulq-atvoriga mos ravishda kontent taqdim etiladi.

Shunday qilib, raqamli davrda OAVning roli keskin kengayib, u nafaqat axborot manbai, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi va ba'zan boshqaruvchi kuchga aylangan. Manipulyatsiya esa ushbu jarayonning muhim komponentlaridan biri sifatida namoyon bo'lib, uni chuqur o'rganish va anglash zamonaviy jamiyat uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy tarmoqlarda manipulyatsiya usullari va mexanizmlari

Raqamli kommunikatsiya muhitida ijtimoiy tarmoqlar ommaviy axborot vositalarining eng faol va ta'sirchan segmentiga aylandi. Ular orqali axborot tezkor tarqalishi, keng auditoriyani qamrab olishi hamda foydalanuvchilar bilan interaktiv aloqaning mavjudligi manipulyativ ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Zamonaviy OAV aynan ijtimoiy tarmoqlar orqali auditoriyani boshqarishning turli usul va mexanizmlaridan keng foydalanmoqda.

Birinchi navbatda, algoritmik boshqaruv mexanizmlarini alohida ta'kidlash lozim. Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchi faoliyatini (layk, repost, izohlar, ko'rishlar) tahlil qilib, unga mos kontentni taklif etadi. Natijada foydalanuvchi o'z qarashlariga

² Yoqubova M., Tursunov R. OAVning ijtimoiy ongga ta'siri // SHOKH LIBRARY, 2026. (Murojaat sanasi 22.04.2026)

mos axborotlar bilan o'ralib qoladi. Bu hodisa ilmiy adabiyotlarda "axborot pufagi" yoki "filtr pufagi" deb yuritiladi. Bunday sharoitda alternativ fikrlar cheklanib, auditoriyaning dunyoqarashi bir tomonlama shakllanishi mumkin.

Ikkinchi muhim manipulyativ vosita - feyk yangiliklar (soxta axborotlar) hisoblanadi. Ular odatda tez tarqalish xususiyatiga ega bo'lib, ko'pincha hissiy jihatdan kuchli ta'sir uyg'otadi. Soxta ma'lumotlar orqali jamoatchilik fikrini chalg'itish, ijtimoiy kayfiyatni o'zgartirish yoki muayyan g'oyalarni ilgari surish mumkin. Ayniqsa, siyosiy va ijtimoiy jarayonlarda bunday manipulyatsiyalar keng qo'llaniladi.

Shuningdek, clickbait - ya'ni e'tiborni jalb qiluvchi, lekin ko'pincha mazmunga mos kelmaydigan sarlavhalar ham keng tarqalgan. Bu usul orqali foydalanuvchilarni ma'lum kontentga jalb qilish va ularning diqqatini boshqarish maqsad qilinadi. Natijada axborot sifati emas, balki uning ko'rishlar soni ustuvor ahamiyat kasb eta boshlaydi.

Bundan tashqari, emotsional manipulyatsiya usullari ham keng qo'llaniladi. Qo'rquv, g'azab, hayrat yoki achinish kabi hissiyotlarni uyg'otuvchi kontentlar tezroq tarqaladi va auditoriyaga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Shu orqali foydalanuvchilar ma'lum bir pozitsiyani egallashga undaladi.

Yana bir muhim mexanizm - axborotni kontekstdan uzib taqdim etishdir. Bu usulda ma'lumotning faqat ma'lum qismi berilib, uning asl mazmuni buziladi. Natijada auditoriya noto'g'ri xulosaga kelishi mumkin. Ayniqsa, qisqa video formatlar va iqtiboslar orqali bu usul samarali qo'llaniladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy manipulyatsiyaning asosiy maydoniga aylangan. Algoritmalar, feyk yangiliklar, clickbait va emotsional ta'sir kabi vositalar orqali OAV auditoriya ongiga sezilmas darajada ta'sir ko'rsatib, uni boshqarish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Manipulyativ ta'sirlarning oqibatlari va unga qarshi kurashish yo'llari

Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy jamiyatda nafaqat axborot almashish vositasi, balki auditoriya ongiga ta'sir ko'rsatish va uni boshqarish imkonini beruvchi muhim platforma sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Ular orqali tarqatilayotgan axborot oqimi, feyk yangiliklar va emotsional kontentlar auditoriyaning fikrlash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ijtimoiy tarmoqlar bir vaqtning o'zida ham axborot manbai, ham manipulyatsiya vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin³

Raqamli davrda OAV orqali amalga oshirilayotgan manipulyativ ta'sirlar jamiyat hayotining turli sohalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday ta'sirlar nafaqat alohida shaxslarning dunyoqarashi va qaror qabul qilish jarayoniga, balki butun jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va madaniy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir etadi. Shu

³ Xudoberdiyev J., Bahodirova N. Ijtimoiy tarmoqlar axborot manbayimi yoki manipulyatsiya quroli? // Modern Education and Development. – 2025. – Vol. 37, No. 1. – URL: <https://journalss.org/index.php/mod/article/view/4305> (murojaat sanasi: 23.04.2026).

sababli manipulyatsiyaning oqibatlarini tahlil qilish va unga qarshi samarali choralar ishlab chiqish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Avvalo, manipulyativ ta'sirlarning eng muhim oqibatlaridan biri - jamoatchilik fikrining buzilishi hisoblanadi. Soxta yoki noto'g'ri talqin qilingan axborotlar keng tarqalishi natijasida insonlar haqiqatga mos kelmaydigan xulosalarga kelishi mumkin. Bu esa ijtimoiy qarorlar qabul qilish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, siyosiy jarayonlarda bu holat jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Ikkinchidan, manipulyatsiya ijtimoiy ishonch darajasining pasayishiga olib keladi. Axborotning ishonchliligiga nisbatan shubha kuchaygani sari odamlar OAVga, davlat institutlariga va hatto bir-biriga bo'lgan ishonchini yo'qota boshlaydi. Bu esa jamiyatda ijtimoiy beqarorlik va axborotga nisbatan befarqlikni yuzaga keltiradi.

Uchinchi muhim oqibat - stereotiplar va noto'g'ri tasavvurlarning shakllanishidir. Manipulyativ kontentlar orqali muayyan guruhlar, voqealar yoki hodisalar bir tomonlama yoritiladi. Natijada auditoriyada noto'g'ri qarashlar mustahkamlanib boradi va bu ijtimoiy muammolarning chuqurlashishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, manipulyatsiyaga qarshi kurashishning bir qator samarali yo'llari mavjud. Eng avvalo, media savodxonlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, har bir shaxs axborotni tanqidiy tahlil qilish, uning manbasini tekshirish va turli nuqtai nazarlarni solishtirish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur. Bu manipulyativ ta'sirga qarshi eng samarali himoya vositalaridan biridir.

Bundan tashqari, mustaqil va ishonchli OAV faoliyatini qo'llab-quvvatlash ham muhimdir. Sifatli jurnalistika jamiyatni xolis va tekshirilgan axborot bilan ta'minlab, manipulyatsiya xavfini kamaytiradi. Shu bilan birga, raqamli platformalarda axborotni nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirish ham zarur.

Ommaviy axborot vositalarining jamiyat ongiga ta'siri natijasida ijtimoiy fikr va qarashlar shakllanishida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. Noto'g'ri yoki bir tomonlama berilgan axborotlar esa jamoatchilik ongida xolis bo'lmagan tasavvurlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bu holat jamiyatda ishonch inqirozi va noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib keladi. Shu sababli axborotdan ongli foydalanish va uni tanqidiy tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi⁴

Xulosa

Raqamli davrda ommaviy axborot vositalarining (OAV) jadal rivojlanishi ularning jamiyat hayotidagi o'rnini tubdan o'zgartirdi. Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar axborot tarqatishning asosiy vositasiga aylanishi natijasida OAV nafaqat axborot yetkazuvchi, balki jamoatchilik fikrini shakllantiruvchi va yo'naltiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, ushbu jarayon manipulyativ ta'sirlarning kengayishiga ham sharoit yaratdi.

⁴ Yoqubova M., Tursunov R. OAVning ijtimoiy ongga ta'siri // SHOKH LIBRARY. – 2026. – 1–2-b.URL: <https://www.wosjournals.com/index.php/shokh/article/view/13004> (Murojaat sanasi 21.04.2026)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy OAVda algoritmik boshqaruv, feyk yangiliklar, clickbait va emotsional ta'sir kabi mexanizmlar auditoriya ongiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Bu esa axborotni qabul qilish jarayonining bir tomonlama shakllanishi, jamoatchilik fikrining buzilishi va ijtimoiy ishonchning pasayishiga olib kelishi mumkin. Manipulyatsiya natijasida shakllangan stereotiplar va noto'g'ri tasavvurlar esa jamiyatning barqaror rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli OAV manipulyatsiyasi zamonaviy axborot jamiyatining dolzarb muammolaridan biri bo'lib, uni chuqur ilmiy o'rganish va tahlil qilish zarurdir.

Takliflar

Media savodxonlikni rivojlantirish bugungi axborot makonida muhim vazifalardan biri bo'lib, bunda aholi, ayniqsa yoshlar orasida axborotni tanqidiy tahlil qilish, manbalarni tekshirish hamda soxta xabarlarini aniqlash ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Shu bilan birga, jamiyatda ishonchli axborot muhitini yaratish uchun mustaqil va professional jurnalistikani qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi, chunki aynan sifatli OAV orqali xolis va tekshirilgan ma'lumotlar yetkaziladi. Raqamli platformalarda esa feyk yangiliklar va manipulyativ kontentlarning oldini olish maqsadida nazorat mexanizmlarini kuchaytirish, zamonaviy texnologik hamda huquqiy choralarni takomillashtirish talab etiladi. Bundan tashqari, har bir foydalanuvchi axborot iste'molida mas'uliyatli bo'lishi, uni qabul qilishda ehtiyotkorlikni saqlashi va hissiy ta'sirga berilmasdan tahliliy yondashuvni shakllantirishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Castells M. The Rise of the Network Society. - Wiley-Blackwell, 2010. - URL: <https://www.wiley.com/en-us/The+Rise+of+the+Network+Society-p-9781405196864> (murojaat sanasi: 23.04.2026).
2. Yoqubova M., Tursunov R. OAVning ijtimoiy ongga ta'siri // SHOKH LIBRARY. - 2026. - (murojaat sanasi: 22.04.2026).
3. Xudoberdiyev J., Bahodirova N. Ijtimoiy tarmoqlar axborot manbayimi yoki manipulyatsiya quroli? // Modern Education and Development. - 2025. - Vol. 37, No. 1. - URL: <https://journalss.org/index.php/mod/article/view/4305> (murojaat sanasi: 23.04.2026).